

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 8 • Aralık 2023 • 113-137
Issue: 8 • December 2023 • 113-137

Otizimli Çocukların Anne-Babalarında Depresyon ile Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki: Konya Örnekleme

The Relationship Between Depression and Religious Coping
in Parents of Children with Autism: The Sample of Konya

M. Zahid Küçükdereli

Uzman Öğretmen
Milli Eğitim Bakanlığı
İsmail-Adile Avcan İ-H Ortaokulu
E-posta: zahiddereli@gmail.com
Orcid: 0000-0002-0711-9798
Konya / Türkiye

Expert Teacher
Ministry of Education
Avcan İ-H Secondary School
E-mail: zahiddereli@gmail.com
Orcid: 0000-0002-0711-9798
Konya / Türkiye

Mehmet Akgül

Prof. Dr.
Necmeddin Erbakan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: makgul@erbakan.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5845-8626
Konya / Türkiye

Professor
Necmeddin Erbakan University
Faculty of Theology
E-mail: makgul@erbakan.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5845-8626
Konya / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1294692>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type
Geliş Tarihi • Received
Kabul Tarihi • Accepted

Araştırma • Research
09 Mayıs 2023 • 09 May 2023
26 Ekim 2023 • 26 October 2023

Ö z e t

Otizimli çocuğa sahip ebeveynlerin karşılaştıkları özel sıkıntılar, sosyal izolasyon, toplumun incitici tavrı, çocuklarına dair gelecek kaygısı ve ekstra ekonomik giderler, anne-babaların psikolojik sağlığını etkileyerek stres, anksiyete, depresyon gibi farklı sorunlara yol açar. Anne ve babalar da psikolojik olarak rahatlamak, günlük hayata uyum sağlamak, çocuklarının ihtiyaçlarını giderebilmek ve eğitimlerini devam ettirebilmek için psikolojik sağlığı olumsuz etkileyen bu faktörlere karşı aktif veya edilgen başa çıkma yöntemleri denerler. Ailelerin kullandığı başa çıkma yöntemlerinden biri de dini başa çıkma yöntemidir. Bu çalışmada otizimli çocukları olan ebeveynlerin depresyon durumu ve dini başa çıkma arasındaki ilişki konu edinilmiştir. Çalışmanın amacı; otizimli çocuğu bulunan ebeveynlerin depresyon ve dini başa çıkma durumlarının bazı değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını ve depresyon ile dini başa çıkma arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığını bilimsel olarak incelemektir. Bu amaçla örnekleme; Beck Depresyon ölçeği (BDÖ) ve Dini Başa Çıkma (DBC) ölçeği uygulanmıştır. Ölçeklerden elde edilen verilerin analizi için t-testi, tek yönlü anova ve pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda araştırmaya katılan ebeveynlerin depresyon durumlarının, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu ve algılanan dindarlık değişkenlerine göre farklılaşmadığı görülmüştür. Araştırmaya katılan ebeveynlerde dini başa çıkma ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı, yaş ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olduğu, eğitim durumu ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olduğu, gelir durumu ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olduğu, algılanan dindarlık ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Otizimli çocukları olan ebeveynlerin depresyon düzeyleriyle dini başa çıkma puanları arasındaki ilişki incelendiğinde olumlu dini başa çıkma ile depresyon arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ama olumsuz dini başa çıkma ile depresyon arasında pozitif yönde ve orta derecede anlamlı bir ilişkinin olduğu, olumsuz dini başa çıkma puanı arttıkça depresyon düzeyinin arttığı görülmüştür. Sonuç olarak olumsuz dini başa çıkmanın otizimli çocukların ebeveynlerinde ruhsal ve depresif sıkıntılara neden olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

A n a h t a r   K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Depresyon • Otizm
Anne-baba • Dini başa çıkma

Abstract

Parents raising children with autism face unique challenges, including social isolation, hurtful societal attitudes, concerns about their children's future, and additional economic burdens. These difficulties can significantly impact the psychological well-being of parents, leading to various problems such as stress, anxiety, and depression. In coping with these challenges and striving for psychological relief, adaptation to daily life, meeting their children's needs, and sustaining their education, parents employ various coping mechanisms, one of which is religious coping. This study focuses on the relationship between depression levels and religious coping among parents of children with autism. The objective of the research is to scientifically investigate whether the depression and religious coping situations of parents with autistic children differ based on certain variables and to determine if there is a meaningful relationship between depression and religious coping. To achieve this, a sample of 106 participants completed the Beck Depression Scale (BDI) and the Religious Coping Scale (RCS). Statistical analyses, including t-tests, one-way anova, and Pearson correlation analysis, were employed to analyse the collected data. Results revealed that the depression levels of participating parents did not significantly differ based on gender, age, education level, income status, and perceived religiosity variables. When comparing religious coping with different variables among participating parents, it was found that there was no significant difference in religious coping between genders. However, there was a significant difference in positive religious coping concerning age, education level, and perceived religiosity. Moreover, a significant difference was observed in negative religious coping concerning income status. Examining the relationship between depression levels and religious coping scores among parents of children with autism, it was found that there was no significant relationship between positive religious coping and depression. However, a positive and moderately significant relationship was identified between negative religious coping and depression, indicating that an increase in negative religious coping scores corresponds to an increase in depression levels. In conclusion, this study suggests that negative religious coping may contribute to mental and depressive distress among parents of children with autism.

Keywords

Psychology of religion • Depression • Autism
Parents • Religious coping

Giriş

Otizmlı bireyler, down sendromu gibi gözle görülebilir fiziksel farklılıklar barındırmadığından doğum öncesinde veya sonrasında doktorlar ve aile bireyleri tarafından fark edilmemektedir. İlk zamanlar aile fertleri sadece diğer anne babalar gibi emme, uyku veya gaz sorunları ile uğraşırlar (Tekin & İftar, 2013: 525). Fakat çocuklarının 2-3 yaşlarına gelmesiyle dil-motor-sosyal ve zihinsel açıdan yaşlılarından geride kalması ve yaşına uygun gelişim özelliklerine ait davranışları yap(a)mamasından dolayı bazı şeylerden şüphelenerek bir uzmana başvururlar.

Çocuklarının otizm tanısı kesinleştikten sonra ailelerin hem kendi normal hayat akışlarına devam edebilmeleri hem de otizm tanısı alan çocuklarının eğitiminde zaman kaybetmemeleri için durumu kabullenmesi ve uyum sağlaması önemlidir (Darıca vd., 2000: 150). Ancak aileler bu seviyeye ulaşana kadar şok, reddetme, depresyon, suçluluk duyma, kızgınlık gibi bazı süreçlerden geçer (Çandır, 2015: 35).

Ortopedik engelli, görme engelli, işitme engelli, zihinsel engelli, Down Sendromlu veya otizmlı çocuğu olan ebeveynlerin bazı problemleri ortak olmakla beraber çocuklarının engel çeşidine veya engellilik oranına göre yaşadığı problemler, güçlükler, sıkıntılar değişebilmektedir. Hususiyetle otizmlı çocukların özel durumu dış görünümlelerinden anlaşıl(a)madığından dolayı stereotip hareketler, obsesyonlar, krizler, uygun-suz cinsel davranışlar ve eşyaları kırıp dökme gibi yaptıkları farklı davranışlar toplum içinde ayıplanabilir, şımarık çocuk algısı ile ailelerin yetiştirme tarzı eleştirilebilir. Kimi ebeveynler bu rahatsız edici bakışlardan utandıklarından veya haksız eleştirilerden rahatsız olduklarından dolayı akraba ve arkadaşlarla vakit geçirme, eğlence, seyahat etme gibi etkinliklere daha az vakit ayırarak sosyal ortamdan uzaklaşmaktadır. Kendilerini dışlanmış hissetmektedir (Wing, 2012: 101). Toplum otizm konusunda bilinçlenir ve ailelere sosyal destek sağlar ise, ebeveynler dışlanma duygusuyla başa çıkmada daha çok başarı sağlayacaktır. Bu da ebeveynlerin daha çok sosyal ortamlara girerek çocuklarının yaşam zenginliği kazanmasını sağlayacaktır (Aydemir, 2015: 35).

Aileler otizmlı çocuklarının günlük bakımını, bağımsız bir birey olabilmesi için yapılması gereken davranışları, toplum içine nasıl kaynaşacağını, eğitimi için izlenilecek yol ve metotları bil(c)memesinden dolayı kendilerini çaresiz hissetmekte hatta zaman zaman kendilerine olan güveni yitirmektedirler. Bu konularda gereken yardımı ve desteği gördüklerinde kendilerine olan güveni yeniden kazanacaklardır (Darıca vd., 2000: 147).

Ailelerin yaşadığı zorluklardan biri de ekonomik problemlerdir. Çocuklarına kendi imkânlarıyla veya devlet desteğinin üstüne ekstra eğitim aldirmek isteyen aileler özel bire bir dersler için ciddi finansal kaynak ayırmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca çocuklarının kriz durumlarında etraflarındaki kapı, pencere, oyuncak ve eşyaları kırması veya isteklerini belirtirken çevreye ve kendine zarar vermesi aileye ekstra masraf çıkartmaktadır (Wing, 2012: 101).

Bütün bu zorluklar anne-babaların ruh sağlığını etkileyerek anksiyete, stres, depresyon gibi farklı psikolojik sorunlara sebebiyet vermektedir. Bu sorunların başında da depresyon gelmektedir. Depresyon, geleceğe karşı umutsuzluk, durgunluk, mutsuzluk, kötümser düşünce, değersizlik, bitkinlik suçluluk duygusu, intihar veya ölüm düşüncesi gibi belirtileri içeren (Duran, 1999: 93) bireylerin yaşam enerjisini söndüren, kişinin yarına olan umutlarını öldüren bir sendromdur (Alper, 1999: 19).

Otizmin bilimsel kimliği son yüzyılda oluştuğundan (Diken, 2010: 411) dolayı yakın zamana kadar çok fazla yapılmış bilimsel çalışma bulunmamaktaydı. Fakat otizmlili birey sayısındaki artış, özellikle farkındalık oluşturmak için son zamanlarda film, dizi ve sosyal medyada otizm temalı yapılan çalışmalar araştırmacıların dikkatini çekmiş ve son on yıldır otizm başlıklı çalışmaların sayısı artmıştır (Çağlar & Özkan, 2021: 87).

Otizm ve depresyon başlıklı çalışmalar incelendiğinde; Hasırcı'nın (2019) çalışmasında çocuğu otizmlili olan annelerin depresyon düzeylerinin çocuğu sağlıklı olan annelerin depresyon düzeylerinden yüksek olduğu, ailelerin gelir durumu ile depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ve disosiyatif yaşantılarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yavuz da (2021) otizmlili çocukların annelerinin depresyon, anksiyete ve tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğunu fakat ailelerin eğitim durumu ve gelir durumu ile depresyon arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını belirlemiştir. Fırat (2016) çocukları otizm tanısı alan anne babalar ile yaptığı araştırma sonrasında annelerin depresyon düzeyinin babaların depresyon düzeyinden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Atılgan (2018) otizmlili çocukların annelerinin depresyon oranlarının daha yüksek olduğunu ve depresyonla başa çıkma da öz yeterliliklerinin yetersiz olduğunu belirlemiştir.

Çocukları otizm tanısı alan ebeveynler depresyondan kurtulmak, psikolojik olarak rahatlamak, çocukları ile daha kaliteli vakit geçirebilmek ve günlük hayata adapte olmak amacıyla farklı başa çıkma yöntemleri denemektedir. Günümüzde sıklıkla kullanılan başa çıkma yöntemlerinden birinin de dini başa çıkma olduğu söylenebilir.

Dini başa çıkma (religious coping) bireyin stresli durumların oluşturduğu içsel ve dışsal olumsuzlukları yok etmek için dini inanç ve maneviyatından referans aldığı bilişsel veya davranışsal teknikleri kullanmasıdır (Ekşi, 2001: 14). Önceleri başa çıkma ölçeğindeki alt maddelerden biri olan dini başa çıkma, son dönemde yapılan çalışmalar sonucunda stres ve depresyon ile başa çıkmada inancın etkisi fark edilmesinden dolayı kendi kavramlarını oluşturmuş ve ayrı bir ölçek olmuştur (Eryücel, 2013: 19).

Dini başa çıkma konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde; Karagöz (2010) çalışmasında ebeveynlerin otizmi anlamlandırmada metafizik kavramlara sıklıkla başvurduğunu, araştırmaya katılan ebeveynlerin %87,5'ine göre Allah inancı, dua ve ibadet gibi faktörlerin psikolojik rahatlama sağladığını, katılımcıların %45'inin türbe ziyaretleri gerçekleştirdiğini ve dini başa çıkma ile otizm arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu belirtmiştir. Kaya'nın (2014) çalışması sonucunda dindarlık düzeyi ile olumlu başa çıkma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu dindarlık düzeyinin artmasıyla olumlu başa çıkmanın ve problem çözme becerilerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Doğan (2016) engelli çocukları olan ebeveynler ile sağlıklı çocukları olan ebeveynlerin dini başa çıkma, umut ve sabır düzeylerini karşılaştırdığı çalışmasında engelli çocuğu olan ebeveynlerin olumlu dini başa çıkma puanlarının sağlıklı çocukları olan ebeveynlerden anlamlı derecede yüksek olduğunu ama olumsuz dini başa çıkmada anlamlı bir farklılığın olmadığını belirtmiştir. Karataş (2018) görme engelli çocukları olan ebeveynlerin durumu anlamlandırmada dini kavramlar kullandıklarını, bu özel durumlarıyla başa çıkmada dua ve dini ritüellerden faydalandıklarını ve inancın engellilikle başa çıkmada pozitif etkisinin olduğunu belirtmiştir. Akgemik (2019) zihinsel engelli çocukların ebeveynleri ile yaptığı araştırmanın sonucunda çocuklarının engellilik durumlarının ailelerin ibadet hayatlarını etkilediğini ve olumlu dini başa çıkma tarzlarının ebeveynlerin stresini azalttığını belirtmiştir. Bakırtaş ve İmamoğlu (2022) yaptıkları çalışma sonucunda özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin ilk tanı konulduğu dönemlerde olumsuz dini başa çıkma yöntemlerini kullansalar da zamanla durumun kabullenilmesi ve manevi olgunluğun gelişimi ile olumlu dini başa çıkma yöntemlerini daha sık kullandıklarını belirtmişlerdir.

Yurt dışında yapılan araştırmaları incelediğimiz zaman ise; Mawji (2016) tarafından yapılan çalışma sonucunda olumlu dini başa çıkma ile depresyon arasında negatif yönde, olumsuz dini başa çıkma ile depresyon arasında pozitif yönde ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Olumlu dini başa çıkma puanı artarken depresyon azalmış ama olumsuz

dini başa çıkma puanı artarken depresyonda da artma görülmüştür. Benzer şekilde, Davis (2016) tarafından otizmlili çocukların annelerinin dini başa çıkışları incelenmiştir. Çalışmada belli bir dine bağlılığı olan bireylerin dini kimlik ve dini başa çıkma puanlarının yüksek çıktığı, dine bağlılığı düşük olan bireylerin dini başa çıkma puanlarının düşük çıktığı belirtilmiştir. Bir başka çalışmada ise, Alqunaibet (2019) tarafından otizmlili çocuk yetiştirmede annelerin kullandığı dini başa çıkma metodları ve kültürel farklılıklar incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda otizmi anlamlandırmada dinin etkisinin olduğu, başa çıkmada da annelerin dini referans aldığı otizmin sebebini bilimsel görüşten ziyade kaderciler bir mantıkla açıkladığı bunu kendileri için bir lütuf olarak gördüğü ve cennete açılan bir kapı olarak inandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Pargament ve Tarakeshwar (2001) tarafından yapılan çalışmada ise, olumlu dini başa çıkma ile depresyon arasında bir ilişkinin olmadığı ama olumsuz başa çıkma ile depresyon arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Konuyla ilgili araştırma bulgularından yola çıkarak otizm özelinde depresyon ve dini başa çıkma ile cinsiyet, eğitim durumu, gelir durumu gibi bazı değişkenler arasında ilişkilerin olabileceği açık bir biçimde varsayılabilir. Bu bağlamda araştırmanın amacı; Otizmlili çocuğu bulunan ebeveynlerin depresyon ve dini başa çıkma durumlarının bazı değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek ve depresyon ile dini başa çıkma arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığını bilimsel olarak incelemektir.

a. Yöntem

Otizmlili çocukların ebeveynlerinin depresyon durumları ve dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi araştıran bu çalışmada ilişkiyel tarama modeli kullanılmıştır. Veri toplamak için iki farklı ölçme aracı kullanılmıştır. Depresyon ile ilgili verilere ulaşmak için Beck Depresyon Ölçeği kullanılmıştır. Beck Depresyon Ölçeği bireylerin depresyon düzeylerini belirlemek amacıyla Beck ve arkadaşları tarafından geliştirilen dörtlü Likert tipi ölçüm yapan ve 21 maddeden oluşan öz değerlendirme ölçeğidir. Ölçek sonunda 0 ile 63 arasında puan alınmaktadır. Puan arttıkça depresyon derecesinin şiddeti de artmaktadır. Ölçeğin çevirisinin güvenilirlik ve geçerlilik ölçümü Hisli (1989: 3) tarafından yapılmıştır. Nesrin Hisli ölçüm sonrasında 17 ve üzeri puan alan kişilerin depresyon belirtileri taşıdığını ve bir uzmana gitmesi gerektiğini belirtmiştir.

Dini başa çıkma ile ilgili verilere ulaşmak için Pargament ve arkadaşları (1998) tarafından geliştirilen Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (Religious Coping Scale-RCOPE) kullanılmıştır. Üç farklı grubun farklı

yaşam olayları ile başa çıkma, dini başa çıkma ve bir dizi psikolojik durumların ölçümleri sonucunda oluşmuş 7 olumlu 7 olumsuz 2 boyutlu 14 maddelik dini başa çıkma ölçeğidir. Ölçeğin Türkçeye çevirisinin güvenilirlik ve geçerliliği Ekşi (2001) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin dilsel eşdeğerlilik çalışması, 1999-2000 eğitim öğretim yılında M.Ü Atatürk Eğitim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği bölümü son sınıfında okuyan 35 kişi ile yapılmıştır. Güvenilirlik madde analizi ise F. Ü. İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi ile M. Ü. İlahiyat Fakültesi'nin farklı bölüm ve sınıflarında okuyan 115 kişilik öğrenci grubu ile yapılmıştır.

Bu araştırmanın evrenini otizmliler çocukları olan ve Konya ilinde yaşayan ebeveynler oluşturmaktadır. Konya il merkezinde faaliyet gösteren 36 rehabilitasyon merkezi arasından seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygunluk yöntemiyle seçilen 15 özel rehabilitasyon merkezinden, araştırmamızı kurumlarında uygulamak için izin talep edilmiştir. Çalışma talebimize 12 rehabilitasyon merkezi olumlu dönüş yapmıştır. Araştırmamızın örneklemini, talebimize olumlu dönüş yapan rehabilitasyon merkezlerinde otizmliler çocukları eğitim gören ve araştırmamıza katılmaya gönüllü olan 106 anne-baba oluşturmaktadır. Araştırmamızın örneklemini için daha yüksek bir sayı hedeflenmiştir fakat anne-babaların bir kısmı yapılan bu çalışmanın yaşadıkları sıkıntıları kendilerine tekrar hatırlattığı için bir kısmı da bu tarz çalışmaların kendilerine fayda sağlamaktan ziyade sadece akademik kaygıyla yapıldığını düşündüğü için katılmak istememişlerdir. Ailelerin özel ve hassas durumları sebebiyle, bu sayıdaki (n=106) bir katılımıla yetinilmiştir.

a.a. Hipotezler

Araştırma kapsamında belirlenen hipotezler şunlardır:

Hipotez 1: "Otizmliler çocukları olan ebeveynlerin depresyon düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterir."

Hipotez 2: "Otizmliler çocukları olan ebeveynlerin depresyon düzeyleri yaş değişkenine göre farklılık gösterir."

Hipotez 3: "Otizmliler çocukları olan ebeveynlerin depresyon düzeyleri eğitim düzeyine göre farklılık gösterir."

Hipotez 4: "Otizmliler çocukları olan ebeveynlerin depresyon düzeyleri gelir seviyesine göre farklılık gösterir."

Hipotez 5: "Otizmliler çocukları olan ebeveynlerin depresyon düzeyleri algılanan dindarlık düzeyine göre farklılık gösterir."

Hipotez 6: "Otizmliler çocukları olan ebeveynlerin olumlu ve olumsuz dini başa çıkma düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterir."

Hipotez 7: “Otuzmlı çocukları olan ebeveynlerin olumlu ve olumsuz dini başa çıkma düzeyleri yaşa göre farklılık gösterir.”

Hipotez 8: “Otuzmlı çocukları olan ebeveynlerin olumlu ve olumsuz dini başa çıkma düzeyleri eğitim düzeyine göre farklılık gösterir.”

Hipotez 9: “Otuzmlı çocukları olan ebeveynlerin olumlu ve olumsuz dini başa çıkma düzeyleri gelir seviyesine göre farklılık gösterir.”

Hipotez 10: “Otuzmlı çocukları olan ebeveynlerin olumlu ve olumsuz dini başa çıkma düzeyleri algılanan dindarlık düzeyine göre farklılık gösterir.”

Hipotez 11: “Otuzmlı çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeyleri ile dini başa çıkma seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Olumlu dini başa çıkma seviyeleri yükseldikçe depresyon düzeyi azalacaktır. Olumsuz dini başa çıkma seviyeleri yükseldikçe depresyon düzeyi artacaktır.”

a.b. Sosyo-Demografik Özellikler

Ebeveynlere ait sosyo-demografik özellikler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo-1:
Örneklemin sosyo-demografik özellikleri

Değişken	Kategori	f	%
Ebeveyn	Annesi	83	78,3
	Babası	23	21,7
Yaş	20-30	21	19,8
	31-40	46	43,4
	41-50	36	34,0
	51-60	3	2,8
Eğitim Durumu	İlkokul	25	23,6
	Ortaokul	20	18,9
	Lise	22	20,8
	Üniversite	37	34,9
Aylık Gelir	Lisans Üstü	2	1,8
	Zayıf	3	2,8
	Orta	67	63,2
	İyi	33	31,2
Algılanan Dindarlık	Çok İyi	3	2,8
	Az Dindar	7	6,6
	Dindar	88	83,0
Toplam	Çok Dindar	11	10,4
		106	100,0

Tablo 1'e göre 106 kişiden oluşan örneklem grubumuzun %78,3'ü (f=83) annelerden, %21,7'si (f=23) de babalardan oluşmaktadır. Yaş dağılımına göre ebeveynlerin %19,8'i (f=21) 20-30 yaş aralığında, %43,4'ü (f=46) 31-40 yaş aralığında, %34'ü (f=36) 41-50 yaş aralığında ve %2,8'i

(f=3) 51-60 yaş aralığındadır. Eğitim durumuna göre ebeveynlerin %23,6'sı (f=25) ilkokul, %18,9'u (f=20) ortaokul, %20,8'i (f=22) lise, %34,9'u (f= 37) üniversite, %1,8'i (f=2) lisansüstü şeklindedir. Ebeveynlerin aylık gelir durumuna göre dağılımı, %2,8'i (f=3) zayıf, %63,2'si (f=67) orta, %31,2'si (f=33) iyi, %2,8'i (f=3) çok iyi şeklindedir. Son olarak hissedilen dindarlık düzeyine göre dağılım değerlendirildiğinde örneklemin %6,6'sı (f=7) az dindar, %83'ü (f=88) dindar, %10,4'ü (f=11) çok dindar grubunda yer almıştır.

b. Bulgular

Araştırma kapsamında depresyon ve dini başa çıkma ile cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu ve hissedilen dindarlık değişkenleri arasındaki ilişki ele alınmıştır.

b.a. Cinsiyet ile Depresyon İlişkisi

Tablo-2:

Cinsiyet değişkeni ile BDÖ puanlarının t-testi sonuçları						
	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	ss	t	p
Depresyon	Anne	83	12,97	10,17	1,82	0,071
	Baba	23	8,79	7,91		

Tablo 2'ye göre bağımsız örneklem t-testi neticesinde cinsiyet değişkeni ile depresyon arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. ($p=0,071>0,05$) Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-1 doğrulanmamıştır.

Yurt dışında Carter ve Davis (2008) tarafından ülkemizde de Fırat (2016) tarafından otizmlı çocukların aileleri ile yapılan çalışmada annelerin depresyon düzeylerinin babalardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gönen (2014) tarafından otizmlı çocukların ebeveynleri ile yapılan çalışmada ise depresyon ile cinsiyet arasında anlamlı bir farkın olmadığı ama annelerin depresyon puanlarının babalardan yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bu çalışmada da anne ve babalar arasında anlamlı bir fark bulunmasa da annelerin depresyon ortalamaları ($x=12,97$) babaların depresyon ortalamalarından ($x=8,79$) yüksek bulunmuştur. Bunun nedeni cinsiyet farklılıklarının getirdiği farklı duygu durum, kişilik ve hassasiyetler haricinde babanın gün içerisinde çalışmasından dolayı otizmlı çocuğun kişisel bakım, ihtiyaç ve eğitimi gibi sorumlulukların daha çok annenin üzerinde olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

b.b. Yaş ile Depresyon İlişkisi

Tablo-3:

Yaş değişkeni ile BDÖ puanlarının anova sonuçları						
	Yaş	n	$\bar{X}$	ss	f	p
Depresyon	20-30	21	15,15	11,40	1,77	0,156
	31-40	46	11,89	9,72		
	41-50	36	11,31	8,91		
	51-60	3	2,33	4,04		

Tablo 3'e göre, tek yönlü varyans analizi (anova) neticesinde yaş değişkeni ile depresyon arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. ($p=0,156>0,05$) Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-2 doğrulanmamıştır. Yaş değişkeni ile depresyon arasında anlamlı bir fark bulunmasa da yaş gruplarının değerleri incelendiğinde genç olanların depresyon ortalamalarının daha yüksek olduğu yaş ilerledikçe depresyon ortalamalarının düştüğü görülmüştür.

Görgü (2005), Ayten ve Sağır (2014), Gönen, Yıkılmış ve Diken (2020) tarafından otizmlili çocukların ebeveynleri ile yapılan çalışmalarda yaş değişkeni ile depresyon arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları da alanyazın ile paralellik göstermektedir.

b.c. Eğitim Durumu ile Depresyon İlişkisi

Tablo-4:
Eğitim durumu ile BDÖ puanlarının anova sonuçları

	Eğitim Durumu	n	$\bar{X}$	ss	f	p
Depresyon	İlkokul	25	10,99	9,41	0,82	0,514
	Ortaokul	20	11,85	8,72		
	Lise	22	10,37	9,36		
	Üniversite	37	14,21	11,00		
	Lisans Üstü	2	6,66	9,42		

Tablo 4'e göre, tek yönlü varyans analizi (anova) neticesinde eğitim durumu değişkeni ile depresyon arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. ($p=0,514>0,05$) Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-3 doğrulanmamıştır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde; Fırat (2016) ve Yavuz (2021) tarafından yapılan çalışmalarda eğitim durumu değişkeni ile depresyon arasında farkın anlamlı olmadığı görülmüştür. Fakat yapılan tüm çalışmaların sonuçları aynı çıkmamıştır. Görgü (2005) tarafından otizmlili çocukların anneleri ile yapılan çalışmada eğitim durumu değişkeni ile depresyon arasındaki farkın anlamlı olduğu ortaokul mezunu annelerin depresyon ortalamalarının en yüksek olduğu üniversite mezunu olan annelerin depresyon ortalamalarının en düşük olduğu görülmüştür. Gönen (2014) tarafından yapılan çalışmanın sonucunda farkın anlamlı olduğu

üniversite mezunu ebeveynlerin depresyon ortalamalarının diğer eğitim gruplarından düşük olduğu görülmüştür.

Hasırcı (2019) tarafından yapılan çalışma sonucunda da farkın anlamlı olduğu lisansüstü mezunu annelerin depresyon ortalamalarının diğer eğitim gruplarından düşük olduğu görülmüştür. Bu çalışmalardan yola çıkarak yüksek eğitim almış kişiler özel çocukları için gerekli doğru eğitime ulaşma ve yaşamın diğer alanlarına transfer etmede daha bilinçli davrandığından yani bireylerin farkındalık seviyesi yüksek olduğundan depresyon ortalamalarının daha düşük olduğu sonucuna varılabilir. Fakat yapılan araştırmaların tamamında bu sonucun olmama sebebi seçilen örneklem grubu olarak görülmektedir.

b.d. Gelir Düzeyi ile Depresyon İlişkisi

Tablo-5:
Gelir durumu ile BDÖ puanlarının anova sonuçları

	Gelir Durumu	n	$\bar{X}$	ss	f	p
Depresyon	Zayıf	3	9,00	4,58	0,269	0,848
	Orta	67	11,80	9,03		
	İyi	33	13,08	11,50		
	Çok İyi	3	10,00	14,79		

Tablo 5'e göre, tek yönlü varyans analizi (anova) neticesinde gelir düzeyi değişkeni ile depresyon arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. ($p=0,848>0,05$) Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-4 doğrulanmamıştır.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Hasırcı (2019) ve Yavuz (2021) gelir durumu değişkeni ile depresyon arasında anlamlı bir farkın olmadığını belirtmiştir. Fakat Durukan ve arkadaşları (2011) çalışmalarında gelir düzeyi arttıkça depresyon puanının düştüğünü belirtmişlerdir. Görgü (2005), Altıntaş (2014) ve Sağır'da (2018) bu fikri destekleyen sonuçlar ortaya koymuştur. Ailenin gelir durumu arttıkça depresyon görülme sıklığı azalmaktadır.

b.e. Algılanan Dindarlık ile Depresyon İlişkisi

Tablo-6:
Algılanan dindarlık ile BDÖ puanlarının anova sonuçları

	Algılanan Dindarlık	n	$\bar{X}$	ss	f	p
Depresyon	Az Dindar	7	15,71	14,73	2,12	0,125
	Dindar	88	11,19	9,03		
	Çok Dindar	11	16,76	11,71		

Tablo 6'ya göre, tek yönlü varyans analizi (anova) neticesinde al-

gılanan dindarlık değişkeni ile depresyon arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. ($p=0,125>0,05$) Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-5 doğrulanmamıştır.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Ayten ve Sağır (2014) dindarlık değişkeni ile depresyon arasında anlamlı bir farkın olmadığını belirtmiştir. Şengül (2007) ve Gürsu (2011) tarafından yapılan çalışmalarda ise dindarlık değişkeni ile depresyon arasında anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dindarlık seviyesinin yükselmesiyle depresyon puanının düştüğü görülmüştür.

b.f. Cinsiyet ile Dini Başa Çıkma İlişkisi

Tablo-7:

Cinsiyet değişkeni ile DBC puan ortalamalarının t-testi sonuçları						
	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	ss	t	p
Olumlu Dini	Anne	83	3,50	0,44	0,55	0,581
Baş a Çıkma	Baba	23	3,44	0,57		
Olumsuz Dini	Anne	83	1,52	0,48	-1,30	0,196
Baş a Çıkma	Baba	23	1,67	0,48		

Tablo 7'ye göre bağımsız örneklem t-testi neticesinde cinsiyet değişkeni ile dini baş a çıkma arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. ($p=0,581>0,05$; $p=0,196>0,05$) Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-6 doğrulanmamıştır.

Önceki çalışmalar incelendiğinde cinsiyet değişkeni ile dini baş a çıkma arasındaki ilişki konusunda farklı sonuçların çıktığı görülmüştür. Topuz (2003), Özgen (2014), Kaya (2014), Sağır (2018) ve Demirkan (2020) olumlu dini baş a çıkma ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farkın olduğu olumsuz dini baş a çıkma ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmalar kadınların olumlu dini baş a çıkma puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ekşi (2001) ise cinsiyet değişkeni ile olumlu dini baş a çıkma arasında anlamlı bir farkın olmadığını ama olumsuz dini baş a çıkma ile cinsiyet arasında anlamlı bir farkın olduğunu erkeklerin olumsuz dini baş a çıkmayı kadınlara göre daha fazla kullandığını belirtmiştir.

Şentepe (2009), Batan (2016), Ferah (2019) ve Altun (2021) dini baş a çıkma ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farkın olmadığını belirtmiştir. Sonuçlardaki farklılığın seçilen örneklemin farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

b.g. Yaş ile Dini Baş a Çıkma İlişkisi

Tablo-8:

Yaş ile DBC puan ortalamalarının anova sonuçları

	yaş	n	$\bar{X}$	ss	f	p
Olumlu Dini Başa Çıkma	20-30	21	3,49	0,51	5,98	0,001
	31-40	46	3,53	0,37		
	41-50	36	3,52	0,46		
	51-60	3	2,42	0,51		
Olumsuz Dini Başa Çıkma	20-30	21	1,59	0,67	0,448	0,719
	31-40	46	1,53	0,41		
	41-50	36	1,55	0,47		
	51-60	3	1,85	0,14		

Tablo 8'e göre, tek yönlü varyans analizi (Anova) neticesinde yaş değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p=0,001<0,05$) yaş değişkeni ile olumsuz dini başa çıkma arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($p=0,719>0,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-7 doğrulanmıştır. Yaş değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasındaki bu farklılığın kaynağını belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden Scheffe testi uygulanmıştır. Uygulanan Scheffe testi sonucunda 51-60 yaş aralığının diğer yaş aralıklarından anlamlı bir şekilde ayrıldığı görülmüştür.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, Topuz (2003), Altıntaş (2014), Batan (2016) ve Türköl (2020) yaş değişkeni ile dini başa çıkma arasında anlamlı bir farkın olduğunu yaş artarken olumlu dini başa çıkmanın da arttığını belirtirken; Kaya (2014) ve Altun (2021) ise yaptıkları çalışmalar neticesinde yaş değişkeni ile dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını belirtmiştir.

Bu araştırmanın sonucunda yaş değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu ve 51-60 yaş arası olan ebeveynlerin diğer yaş gruplarındaki ebeveynlerden negatif yönde anlamlı şekilde ayrıldığı bulunmuştur. 51-60 yaş arası kişilerin olumlu dini başa çıkma puan ortalamasının daha düşük olduğu olumsuz dini başa çıkma puanının ise diğer yaş gruplarından yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar alanyazın tarafından desteklenmemektedir. Bunun örneklemin gruplar arasında eşit dağılmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

b.h. Eğitim Durumu ile Dini Başa Çıkma İlişkisi

Tablo-9:

Eğitim durumu ile DBÇ ortalamalarının anova sonuçları						
	Eğitim	n	$\bar{X}$	ss	f	p
Olumlu	İlkokul	25	3,36	0,55	2,65	0,037
Dini Başa	Ortaokul	20	3,57	0,42		
Çıkma	Lise	22	3,66	0,42		

	Üniversite	37	3,47	0,38		
	Lisans Üstü	2	2,78	1,11		
	İlkokul	25	1,60	0,59		
Olumsuz	Ortaokul	20	1,38	0,34		
Dini	Lise	22	1,57	0,36	1,01	0,406
Başa Çıkma	Üniversite	37	1,59	0,54		
	Lisans Üstü	2	1,92	0,10		

Tablo 9'a göre, tek yönlü varyans analizi (anova) neticesinde eğitim durumu değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p=0,037<0,05$) eğitim durumu değişkeni ile olumsuz dini başa çıkma arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($p=0,406>0,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-8 doğrulanmıştır. Eğitim durumu değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasındaki bu farklılığın kaynağını belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden Scheffe testi uygulanmıştır. Uygulanan Scheffe testi neticesinde ortaokul ve lise grubundaki ebeveynlerin diğerlerine göre pozitif yönde ayrıldığı bulunmuştur.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Ferah (2019) ve Türkol (2020) eğitim durumu değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu; Topuz (2003), Şentepe (2009), Kaya (2014) ve Sağır (2018) ise eğitim durumu değişkeni ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu belirtmiştir.

Yapılan bu çalışmada eğitim durumu değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı farklılığın olduğu lisansüstü mezunlarının negatif yönde, ortaokul ve lise mezunlarının ise diğerlerinden pozitif yönde ayrıldığı görülmüştür. Lise mezunlarının olumlu dini başa çıkma ortalamaları ortaokul mezunlarından daha yüksek, ilkokul mezunlarının olumlu dini başa çıkma ortalamaları lisans mezunlarından daha düşük olduğundan eğitim durumu yükseldikçe olumlu dini başa çıkma ortalamaları düşer gibi bir genelleme yapılamamıştır. Fakat Scheffe testi neticesinde gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Acaba, bu sonuçlar nasıl açıklanabilir? Kanaatimizce, ilkokul mezunlarının dindarlıklarının dini eğitim kaynaklarından dolayı çok bilinçli olmadığı söylenebilir. Lisansüstü mezunlarının ise farklı görüş ve anlayıştaki çevreler ile iletişim kurabilmesi ve bilgi artışıyla daha rasyonel ve bilimsel çözüm arayışı içinde olacağından olayları kutsal ile ilişkilendirme eğilimlerinin azaldığı bundan dolayı olumlu dini başa çıkma puanlarının düştüğü söylenebilir. Lise mezunlarının ise, dini konularda ilkokul mezunlarına göre daha bilinçli olduğu ve lisansüstü mezunları kadar kutsaldan uzaklaşmadıkları için olumlu dini başa çıkma puanlarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

b.i. Maddi Durum ile Dini Başa Çıkma İlişkisi Tablo-10:
Maddi durum ile DBÇ ortalamalarının anova sonuçları

	Maddi Durum	n	$\bar{X}$	ss	f	p
Olumlu Dini Başa Çıkma	Zayıf	3	3,95	0,51	1,10	0,352
	Orta	67	3,47	0,37		
	İyi	33	3,47	0,46		
	Çok İyi	3	3,64	0,51		
Olumsuz Dini Başa Çıkma	Zayıf	3	1,06	0,67	3,04	0,032
	Orta	67	1,61	0,41		
	İyi	33	1,44	0,47		
	Çok İyi	3	2,04	0,14		

Tablo 10'a göre tek yönlü varyans analizi (anova) neticesinde, maddi durum değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($p=0,352>0,05$) maddi durum değişkeni ile olumsuz dini başa çıkma arasındaki farkın ise istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p=0,032<0,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-9 doğrulanmıştır. Maddi durum değişkeni ile olumsuz dini başa çıkma arasındaki bu farklılığın kaynağını belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden Scheffe testi uygulanmıştır. Uygulanan Scheffe testi sonucunda maddi durumu çok iyi olan ebeveynlerin olumsuz dini başa çıkma puan ortalamasının diğerlerine göre anlamlı bir şekilde ayrıldığı görülmüştür.

Konuya ilişkin yapılan araştırmalar incelendiğinde Şentepe (2009) ve Demirkan (2020) maddi durum değişkeni ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu Ferah (2019) ve Sağır (2018) ise olumlu dini başa çıkma ile maddi durum arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu belirtmiştir. Altun (2021) ve Kaya (2014) ise maddi durum değişkeni ile dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını belirtmiştir.

Yapılan bu çalışmada anlamlı bir farklılık olmasa da gelir durumu az olan ebeveynlerin olumlu dini başa çıkma puanları grup içerisinde yüksek çıkmıştır. Anlamlı bir farklılık bulunan olumsuz dini başa çıkma da gelir durumu çok iyi olanların puanları yüksek çıkmıştır. Gelir durumu düşük olan kişilerin karşılaştıkları sorunların çözümünde daha çok dini kaynakları referans alarak yaratıcıdan yardım isteme veya olumsuzlukları hayra yorma gibi olumlu başa çıkma tekniklerini kullanırken gelir durumu yüksek olan kişilerin dini hoşnutsuzluk, Tanrı'nın gücünü sorgulama gibi olumsuz başa çıkma tekniklerini daha çok kullandığı söylenebilir.

b.j. Algılanan Dindarlık ile Dini Başa Çıkma İlişkisi

Tablo-11:

Algılanan dindarlık ile DBC ortalamalarının anova sonuçları

	Algılanan Dindarlık	n	$\bar{X}$	ss	f	p
Olumlu Dini Başa Çıkma	Az Dindar	7	3,34	0,38	3,37	0,038
	Dindar	88	3,46	0,48		
	Çok Dindar	11	3,82	0,29		
Olumsuz Dini Başa Çıkma	Az Dindar	7	1,42	0,59	0,60	0,549
	Dindar	88	1,55	0,45		
	Çok Dindar	11	1,68	0,71		

Tablo 11'e göre, tek yönlü varyans analizi (anova) neticesinde algılanan dindarlık değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p=0,038<0,05$) algılanan dindarlık değişkeni ile olumsuz dini başa çıkma arasındaki farkın ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($p=0,549>0,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-10 doğrulanmıştır. Algılanan dindarlık değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasındaki bu farklılığın kaynağını belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden Scheffe testi uygulanmıştır. Uygulanan Scheffe testi neticesinde çok dindar olan ebeveynlerin diğer gruplardan pozitif yönde ayrıldığı görülmüştür.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Şentepe (2009), Kaya (2014), Ferah (2019), Demirkan (2020) ve Altun (2021) algılanan dindarlık değişkeni ile dini başa çıkma arasında anlamlı farklılığın olduğunu belirtmiştir. Ayten ve Sağır (2014) da dindarlık düzeyi fazla olanların olumlu dini başa çıkma etkinliklerine daha fazla başvurduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada da dindarlık seviyesi ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş dindarlık seviyesinin artmasıyla olumlu dini başa çıkma ortalamalarının da arttığı görülmüştür. Araştırma sonucu diğer çalışma bulguları ile paralellik göstermiştir.

b.k. Depresyon Düzeyi ile Dini Başa Çıkma İlişkisi

Tablo-12:

Dini başa çıkma ve depresyon arasındaki pearson korelasyon sonuçları

Değişkenler	Depresyon	Olumlu D.B.	Olumsuz D.B.
Depresyon	1		
Olumlu D.B.	0,000	1	
Olumsuz D.B.	0,369**	-0,177	1

* $p<0,05$ ** $p<0,01$ *** $<0,001$

Tablo 12'ye göre, olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma ile depresyon arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek için yaptığımız pearson korelasyon analizi neticesinde olumlu dini

başına çıkma ile depresyon arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat olumsuz dini başına çıkma ile depresyon arasında pozitif yönde ve orta derecede anlamlı bir ilişki bulunmuştur. ($r=0,369$ $p=0,00<0,01$) dolayısıyla araştırma kapsamında geliştirilen Hipotez-11 doğrulanmıştır.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde ülkemizde Altınbaş (2014) ve Özdemir (2016) tarafından yapılan çalışmalar sonucunda depresyon ile dini başına çıkma arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Ferah (2019) ve Cankılıç (2019) tarafından yapılan çalışmalar sonucunda olumlu dini başına çıkma ile depresyon arasında negatif, olumsuz dini başına çıkma ile depresyon arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Karataş (2018) tarafından görme engelli çocukların ebeveynleri ile yapılan çalışma sonucunda aileler çocuklarının engelli olmasından dolayı karşılaştıkları problemler ile başına çıkmada inanç ve ibadetlerin pozitif etkisi olduğunu belirtmiştir. Akgemik (2019) yaptığı çalışmada olumlu dini başına çıkma tarzlarının zihinsel engelli çocukları olan ebeveynlerin stresini azalttığını belirtmiştir. İşikan (2021) tarafından yapılan çalışmanın sonucunda da dini başına çıkmanın bireylerin stres ve depresyonunu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yurt dışındaki araştırmalarda da benzer sonuçlar bulunmuştur. Koenig vd. (1992) tarafından tedavisi hastanede devam eden yaşlı erkek hastaların depresyon durumları ve dini başına çıkma puanları karşılaştırıldığında, dini başına çıkma ile depresyon arasındaki ilişkinin ters orantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mavji (2016) tarafından yapılan araştırma sonucunda depresyon ile olumsuz dini başına çıkma arasında doğru orantı, depresyon ile olumlu dini başına çıkma arasında ters orantı olduğu bulunmuştur. Chow vd. (2021) tarafından sağlık çalışanları ile yapılan çalışma sonucunda depresyonun dini başına çıkma ile anlamlı bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Zarrouq vd. (2021) tarafından pandemi döneminde yaptıkları çalışma sonucunda, depresyon ile olumsuz dini başına çıkma arasında pozitif yönde şiddetli ilişki varken olumlu dini başına çıkma ile depresyon arasında küçük de olsa anlamlı ilişki bulunmuştur.

Webb (2008) tarafından boşanma ve dini başına çıkma ile ilgili yapılan çalışmada olumsuz dini başına çıkma puanı yüksek olan bireylerin depresif belirtilerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Pargament ve Tarakeshwar'ın (2001) otizmlili çocukların ailelerindeki dini başına çıkmayı araştırdıkları çalışmada olumlu dini başına çıkma ile depresyon arasında bir ilişkinin olmadığı fakat olumsuz dini başına çıkma ile depresyon arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada Pargament ve Tarakeshwar'ın araştırmasına paralel sonuçlara ulaşılmıştır. Netice de olumsuz dini başına çıkma kullanımının insanlarda

depresif sıkıntılara sebep verdiği sonucuna ulaşılabilir.

S o n u ç

Araştırmada otizmlı çocuğu olan ebeveynlerin depresyon düzeyleri ve dini başa çıkma düzeyleri cinsiyet, yaş, gelir durumu, eğitim durumu, algılanan dindarlık gibi farklı bağımsız değişkenler ile incelenmiş sonrasında depresyon düzeyi ile dini başa çıkma arasındaki ilişkinin varlığı sorgulanmıştır. Araştırma Konya'da faaliyet gösteren 12 farklı rehabilitasyon merkezinde otizmlı çocukları eğitim gören 106 ebeveyn ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre ebeveynlerin depresyon düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı (Hipotez-1 doğrulanmamıştır.) ama annelerin depresyon ortalamalarının ($x=12,97$) babaların depresyon ortalamalarından ($x=7,91$) yüksek olduğu görülmüştür. Ebeveynlerin depresyon düzeyi ile yaş grupları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı (Hipotez-2 doğrulanmamıştır.) ama yaş gruplarının değerleri incelendiğinde genç olanların depresyon ortalamalarının daha yüksek olduğu yaş ilerledikçe depresyon ortalamalarının düştüğü görülmüştür. Ebeveynlerin depresyon düzeyi ile eğitim durumu arasında anlamlı bir farkın olmadığı (Hipotez-3 doğrulanmamıştır.) fakat eğitim düzeyi arttıkça depresyon ortalamalarının düştüğü görülmüştür. Yapılan araştırmalar incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşılan çalışmalar olsa da bunlar arasında farklı sonuçlara ulaşılan çalışmalar da bulunmaktadır. Ebeveynlerin depresyon düzeyi ile gelir durumu arasında anlamlı bir farkın olmadığı (Hipotez-4 doğrulanmamıştır.) görülmüştür. Ebeveynlerin depresyon düzeyi ile algılanan dindarlık düzeyi arasında da anlamlı bir farkın olmadığı (Hipotez-5 doğrulanmamıştır.) görülmüştür. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, dindarlık ile depresyon arasında negatif ilişkinin olduğunu belirten çalışmaların yanında; anlamlı bir ilişkinin olmadığını belirten çalışmalar da mevcuttur. Örneklem grubundan elde edilen bilgiler ışığında yapılan analiz sonuçlarında depresyon ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Bağımsız değişkenler ile dini başa çıkma puanları incelendiğinde; cinsiyet değişkeni ile dini başa çıkma arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı (Hipotez-6 doğrulanmamıştır.) görülmüştür. Alanyazın incelendiğinde araştırma sonuçlarının birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Sebep olarak araştırmanın spesifik konusuna göre seçilen örneklem farklılığı düşünülmektedir.

Yaş değişkeni ile dini başa çıkma puanları incelendiğinde yaş değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasındaki farklılığın anlamlı, olumsuz

dini başa çıkmanın anlamsız olduğu (Hipotez-7 doğrulanmıştır.) görülmüştür. Alanyazın incelendiğinde bireylerin yaşları ile dindarlık arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve yaş arttıkça olumlu dini başa çıkma puanlarının arttığı olumsuz dini başa çıkma puanlarının ise azaldığı görülmektedir. Fakat bu araştırmada alanyazın ile zıt bir sonuç bulunmuştur. 51-60 yaş arasındaki bireylerin olumlu dini başa çıkma puan ortalamasının daha düşük olduğu olumsuz dini başa çıkma puanının ise diğerlerinden yüksek olduğu görülmüştür. Bunun örneklemin yaş gruplarının eşit dağılmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Eğitim durumu değişkeni ile dini başa çıkma puanları arasındaki ilişki incelendiğinde eğitim durumu değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasındaki farklılığın anlamlı, olumsuz dini başa çıkmanın anlamsız olduğu (Hipotez-8 doğrulanmıştır.) görülmüştür. Ortaokul ve Lise mezunu olan kişilerin olumlu dini başa çıkma puanlarının diğerlerinden yüksek olduğu lisansüstü mezunlarının ise düşük olduğu görülmüştür. Olumsuz dini başa çıkma puanlarına bakıldığı zaman en düşük seviyede ortaokul ve lise mezunlarının olduğu en yüksek olanların ise lisansüstü mezunlarının olduğu görülmüştür.

Gelir durumu değişkeni ile dini başa çıkma puanları arasındaki ilişki incelendiğinde gelir durumu değişkeni ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ama olumsuz dini başa çıkma ile arasında anlamlı bir farkın olduğu (Hipotez-9 doğrulanmıştır.) görülmüştür. Bu çalışma sonucunda gelir durumu az olanların olumlu dini başa çıkma puanlarının, gelir durumu yüksek olanların ise olumsuz dini başa çıkma puanlarının yüksek olduğu görülmüştür.

Dindarlık değişkeni ile dini başa çıkma puanları arasındaki ilişki incelendiğinde, olumlu dini başa çıkma ile dindarlık değişkeni arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu, olumsuz dini başa çıkma ile dindarlık değişkeni arasındaki farkın ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı (Hipotez-10 doğrulanmıştır.) görülmüştür. Olumlu dini başa çıkma ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiş ve diğer çalışmalar ile paralel sonuçlara ulaşılmıştır. Son tahlilde, örneklemin dindarlık seviyeleri arttıkça olumlu başa çıkma puanları artmıştır.

Otuzmlı çocukları olan ebeveynlerin depresyon düzeyleri ile dini başa çıkma puanları arasındaki ilişki incelendiğinde olumlu dini başa çıkma ile depresyon arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ama olumsuz dini başa çıkma ile depresyon arasında pozitif yönde ve orta derecede anlamlı bir ilişkinin olduğu (Hipotez-11 doğrulanmıştır.) bulunmuştur. Bireylerin karşılaştığı problem ve sıkıntıların sebebini, iyi bir kul olmadığı için Allah tarafından kendisine verilmiş bir ceza gibi algılaması veya

sıkıntılı durumdan Allah'ın kendisini kurtaracak kudrete sahip olup olmadığı şüphesi, yaratıcıya karşı kırgınlık, şerre yorma gibi olumsuz dini başa çıkma biçimleri umutların tükenmesine ve kendini yalnız hissetmesine sebebiyet vermektedir. Onun için bu tarz umutların tükendiği suçluluk ve yalnızlık duygularının yoğun hissedildiği durumlarda depresyon düzeyinin artması beklenen bir durumdur. Yapılan çalışmada da olumsuz dini başa çıkmanın otizmlili çocukların ebeveynlerinde depresif sıkıntılara sebep verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Nihai anlamda, olumlu ve olumsuz dini başa çıkma durumunun, dini inançlardan bağımsız düşünülememesi, dini inançların hayata karşı anlam üretme ve dünya görüşü açısından önemli bir anlam kaynağı olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Akgemik, F. Z. (2019). *Zihinsel engelli çocukların ebeveynlerinde dini başa çıkma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alper, Y. (1999). *Bütün yönleriyle depresyon*. İstanbul: Gendaş.

Alqunaibet, T. (2019). *Ethnographic study of the religious coping forms of mothers*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). London: University Collage London.

Altıntaş, S. (2014). *Depresyon ile dini başa çıkma arasında ilişki üzerine bir çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altun, V. K. (2021). *Salgın hastalıklarla mücadelede dini boyut (Covid-19 pandemi sürecinde başa çıkmada din eğitiminin önemi)*. Ankara: İlahiyat Yayınları.

Atılgan, S. (2018). *Otizmlili çocuğa sahip anneler ile normal gelişimli çocuk annelerinin depresyon düzeyleri ve depresyonla başa çıkma stratejilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydemir, S. E. (2015). *Otizmlili çocukların ebeveynlerinin evlilik uyumlarının, başa çıkma stratejilerinin ve sosyal destek algularının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ayten, A. & Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dini başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 5-18.

Bakırtaş, T. & İmamoğlu, A. (2022). Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerde suçluluk duygusu ve dini başa çıkma. *Bilimname*, 47, (1), 1-40.

Batan, S. N. (2016). *Yetişkinlerde psikolojik dayanıklılık ve dini başa çıkmanın yaşam doyumuna etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cankılıç, N. (2019). *Çocukluk çağı travmaları ile depresyon ilişkisinde dini başa çıkmanın aracı rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Carter, A. S. & Davis, N. O. (2008). Parenting stress in mothers and fathers of toddlers with autism spectrum disorders: Associations with child characteristics. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 1278-1291.

Chow, S. K., Francis, B., Han, Y., Naim, N., Beh, H. C., Ariffin, M.A., Md Yusuf, M. H., Lee, J. W. & Sulaiman, A. H. (2021). Religion coping depression and anxiety among healthcare workers during the Covid-19 pandemic: a Malaysian perspective. *Healthcare (Basel)*, 9(1), 79.

Çağlar, C. & Özkan, H.H. (2021). Türkiye'de 2010 ile 2020 yılları arasında otizm ile ilgili yayımlanan makalelerin içerik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 77-97.

Çandır, G. (2015). *4-24 yaş arası otizm spektrum bozukluğu ve down sendromu tanısı alan çocukların annelerinde depresyon, anksiyete, stres ve baş etme tutumları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Darıca, N., Abidoğlu, Ü. ve Gümüşcü, Ş. (2000). *Otizm ve otistik çocuklar*. İstanbul: Özgür Yayınları

Davis, R.F. (2016). *Religious coping by mothers of children with autism*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Winston: Wake Forest University.

Demirkan, F. S. (2020). *Diyaliz hastalarında bağlanma dini başa çıkma ve yaşam memnuniyeti*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Diken, İ. H. (2010). Otistik bozukluğu olan öğrenciler. [içinde] *Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim* (ss. 410-447). Ed. Diken. İ.H. Ankara: Pegem Akademi

Doğan, M. (2016). Engelli çocuğa sahip ebeveynler ile sağlıklı çocuk sahibi ebeveynlerin dini başa çıkma, umut ve sabır düzeylerinin karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3214-3245.

Duran, A. (1999). Depresyon tedavisinde hastaya yaklaşım, farmakoterapi prensipleri, trisiklik ve tetrasiklik antidepresyalar, SSRI'lar ve SNRI'ler. *Depresyon, somatizasyon ve psikiyatrik aciller sempozyumu bildiri-leri*. (İstanbul, 2-3 Aralık 1999), (ss. 93-106). İstanbul: İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesi.

Durukan, E., İlhan, N. M., Bumin, A. M. ve Aycan, S. (2011). 2

hafta-18 aylık bebeği olan annelerde postpartum depresyon sıklığı ve yaşam kalitesi. *Balkan Medical Journal*, 28, 387-391.

Ekşi, H. (2001). *Başa çıkma, dini başa çıkma ve ruh sağlığı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma (Eğitim, İlahiyat, Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Karşılaştırılması)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eryücel, S. (2013). *Yaşam olayları ve dini başa çıkma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ferah, N. (2019). *Boşanma sürecindeki bireylerde dini başa çıkma davranışlarının analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fırat, S. (2016). Otistik çocukların anne- babalarının depresyon ve kaygı düzeyleri. *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 41(3), 539-547.

Gönen, A. (2014). *Otizm spektrum bozukluğu ile otizm spektrum bozukluğu tanısı olan bireylerin ebeveynlerinin depresyon düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gönen, A., Yıkılmış, A. & Diken, H. İ. (2020). Otizm spektrum bozukluğu ile otizm spektrum bozukluğu tanısı olan bireylerin ebeveynlerinin depresyon düzeyleri arasındaki ilişkisi. *Pesa International Journal of Social Studies*, (6)3, 232-243.

Görgü, E. (2005). *3-7 yaş arası otistik çocuğa sahip olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Gürsu, O. (2011). *Ergenlik döneminde psikolojik sağlık ve dindarlık ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hasırcı, B. (2019). *Otistik çocuğu olan anneler ve otistik çocuğu olmayan annelerin depresyon düzeyleri ve disosiyatif yaşantılarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hisli, N. (1989). Beck depresyon envanterinin üniversite öğrencileri için geçerliği, güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(23), 3-13.

İşikan, S. (2021). *Yöneticilerin stresle başa çıkma sürecinde dini başa çıkmanın rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Düzce: Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Karagöz, S. (2010). *Otistik çocukların anne babalarında anlamlandırma ve dini başa çıkma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karataş, M. (2018). *Görme engelli çocukların ebeveynlerinde dini başa çıkma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, F. (2014). *Zihinsel engelli çocuklara sahip ailelerde problem çözme ve dini başa çıkma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koenig, H. G., Cohen, H. J., Blazer, D. G., Pieper, C., Meador, K. G., Shelp, F., Goli, V., & DiPasquale, B. (1992). Religious coping and depression among elderly, hospitalized medically ill men. *The American Journal of Psychiatry*, 149(12), 1693–1700.

Mawji, A. (2016). *Religious coping and depression*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Leicester: The University of Leicester.

Özdemir, F. (2016). *Palyatif bakım alan hastaların yakınlarının yaşadıkları psikososyal sorunlar ile dini başa çıkma tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Özgen, G. (2014). *Üsküdar bölgesinde görev yapan öğretmenlerin mizab tarzları ve dini başa çıkma tarzları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pargament, K. & Tarakeshwar. (2001). Religious coping in families of children with autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 16(4), 247-260.

Pargament, K. vd. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the scientific Study of Religion*, 37(4), 710-724.

Sağır, Z. (2018). *Suriyeli kadın mültecilerde kültürel uyum, ruh sağlığı ve din*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şengül, F. (2007). *Dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şentepe, A. (2009). *Yaşlılık döneminde temel problemler ve dini başa çıkma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekin-İftar, E. ve Kutlu, M., (2013). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların aileleri: aileleri anlama ve iş birliği kurma. [içinde] *Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri* (ss. 523-554). Ed. E.T. İftar. Ankara: Vize Basım Yayın.

Topuz, İ. (2003). *Dini gelişim seviyeleri ile dini başa çıkma tutumları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkol, Y.A. (2020). *Kişilik özellikleri ve dini başa çıkma arasındaki ilişkinin incelenmesi (Çorum örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Webb, A.P. (2008). *A religious coping model of divorce adjustment*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Texas: The University of Texas.

Wing, L. (2012). *Otizm el rehberi*. (Çev. S. Kunt). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Yavuz, E. (2021). *Covid-19 sürecinde otizm spektrum tanısı olan çocukların annelerinin depresyon, sağlık, anksiyete ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi ve sağlıklı çocukların anneleri ile karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Eğitim Enstitüsü.

Zarrouq, B., Abbas, N., Hilaly, J., Asri, A., Abbouyi, S., Omari, M., Malki, H., Bouazza, S., Moutawakkil, S.G., Halim, K. & Ragala, M.E. (2021). An investigation of the association between religious coping, fatigue, anxiety and depressive symptoms during the Covid-19 Pandemic in Morocco: a web based cross-sectional survey. *BMC Psychiatry* 21, 264.

---

* Bu makale, birinci yazarın *Otizimli çocukların ebeveynlerinde depresyon ve dini başa çıkma ilişkisi: Konya örneği* (2022) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

